

پیشگفتار

هدف از تألیف این کتاب آشنا کردن، شناساندن و آگاه ساختن دانشجویان فارسی‌زبان با مقدمات و اصول بخشی از زبان‌شناسی یعنی واژه‌شناسی است. در این کتاب به بهانه توصیف برخی از واژه‌های روسی از مفاهیمی همچون مجاز، استعاره، کلمات مترادف، متضاد و غیره صحبت به میان آمده است؛ مفاهیمی که دانشمندان بزرگی از زمان ارسطو تا به حال در مورد آنها، البته با دیدگاه‌هایی متفاوت گفته و نوشته‌اند. قطعاً علاقه‌مندان به حوزه واژه‌شناسی در کشور با بسیاری از این دیدگاه‌ها آشنایی دارند، اما باید اذعان نمود که به رغم وجود بسیاری از دیدگاه‌های بکر و مختص به زبان‌شناسی روسی، میزان آشنایی مستقیم جامعه زبان‌شناختی ما در کشور در خصوص دیدگاه‌ها و نظریات زبان‌شناسان معاصر روس در حوزه زبان‌شناسی، از جمله در بخش واژه‌شناسی، بسیار کم است.

کتاب حاضر تألیفی است از مجموع دیدگاه‌های زبان‌شناسان روس در حوزه واژه‌شناسی و دربرگیرنده مجموعه مطالبی است که طی هفت سال گذشته از سوی مؤلف برای دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته آموزش زبان روسی در دانشکده زبانها و ادبیات خارجی دانشگاه تهران ارائه شده است. کتاب دربرگیرنده و منعکس‌کننده افکار و دیدگاه‌های زبان‌شناسان بزرگ روس است که مؤلف فرصت تلمذ از برخی ایشان همچون کاساتکین، آپرسیان، پروخوروا و کلابوکوف را داشته است.

درس واژه‌شناسی روسی یکی از مواد درسی و اصلی رشته‌های مربوط به زبان روسی در دانشگاه‌های مسکو محسوب می‌شود که در دوره‌ای موسوم به زبان روسی معاصر ارائه می‌شود. در دوره زبان روسی معاصر به بررسی اصلی‌ترین علوم زبان‌شناسی همچون آواشناسی، واژه‌شناسی، صرف، نحو و واژه‌سازی پرداخته می‌شود.

همان‌طور که از نام واژه‌شناسی مشخص است، واژه، محور اصلی در بررسی

این علم به شمار می‌آید. واژه به منزله هسته اصلی درس واژه‌شناسی، خود در علوم دیگر زبان‌شناسی مثل آواشناسی، صرف، نحو و واژه‌سازی نیز بررسی می‌شود. در واژه‌شناسی «کلمات» به مثابه واحدهایی از زبان، برای نام‌گذاری اشیاء و مفاهیم مختلف از دیدگاه معناشناسی و ارتباطی که با هم برقرار می‌کنند، بررسی می‌شوند.

در بررسی علم واژه‌شناسی روسی در بین دانشمندان اختلاف‌نظرهای فراوانی از جنبه‌های مختلف وجود دارد؛ بنابراین، در این کتاب سعی شده است، ضمن ارائه دیدگاه و مشاهدات مؤلف با در نظر گرفتن جنبه‌های مقایسه‌ای موضوع با زبان فارسی، از اکثر نظرات این دانشمندان، به خصوص شانسکی، فومینا و شملیف استفاده گردد. در کتاب به هنگام بررسی کلمات در بخشهایی که مربوط به مبدأ پیدایش کلمه، ریشه‌شناسی یا فرهنگ ریشه‌شناسی و لغات خارجی بوده، سعی شده است بیشتر به لغاتی پرداخته شود که یا در ارتباط با زبان فارسی هستند یا به شکلی برای خواننده فارسی‌زبان قابل فهم و قابل لمس‌اند.

این کتاب از مقدمه، نه فصل و واژه‌نامه تشکیل شده است. در مقدمه به تعریف علم واژه‌شناسی و موضوع این علم پرداخته شده است. از فصل اول تا فصل هشتم به نظام واژگانی روسی، معانی مختلف کلمات، روابط نظام‌مند کلمات با یکدیگر، مراحل تشکیل نظام واژگانی روسی، موقعیت روسی در میان دیگر زبانهای اسلاوی، جایگاه و نقش کلمات قرضی در روسی، پیدایش و ریشه‌شناسی کلمات، بررسی اصطلاحات و تعبیرات و غیره پرداخته شده و در فصل نهم به انواع فرهنگهای موجود در زبان‌شناسی اشاره شده است.

در انتهای کتاب، واژه‌نامه روسی به فارسی و فارسی به روسی قرار گرفته است و تقریباً اکثر اصطلاحاتی که مربوط به این رشته می‌شوند، آورده شده‌اند و برای اولین بار برای برخی اصطلاحات مربوط به زبان‌شناسی، و از جمله واژه‌شناسی، معادلهایی آورده شده که در متن کتاب به طور مفصل به آنها پرداخته شده است. در پایان، لازم می‌دانم از تمامی دست‌اندرکارانی که در تولید این کتاب سهیم بوده‌اند، مخصوصاً خانم فاطمه لشکری نژاد که زحمت و ویرایش بخش فارسی کتاب را بر عهده داشته‌اند تشکر کنم.

تهران، بهمن ماه ۱۳۹۰

علی مدائنی اول

مقدمه

تعریف و موضوع واژه‌شناسی

واژه‌شناسی^۱ بخشی از علم زبان‌شناسی است که مجموع واژگان زبان را بررسی می‌کند. محور اصلی در واژه‌شناسی قبل از هر چیز «کلمه» است. در این علم معنای دقیق کلمه از دیدگاه علم معناشناسی بررسی می‌شود و هم‌زمان به طور موازی، کلمه در ارتباط با دیگر کلمات که سازندهٔ یک نظام واژگانی هستند، تحلیل می‌گردد. علاوه بر کلمه، بررسی اصطلاحات و تعبيرات و واژگان‌نویسی (علم مربوط به تألیف فرهنگهای مختلف) از دیگر زیرشاخه‌های این علم به حساب می‌آید.

واژه‌شناسی در زبان روسی، از یک طرف نظام واژگانی زبان معاصر را روشن می‌سازد و از طرف دیگر به جنبه‌های رشد تاریخی زبان، شکل‌گیری، تکامل و غنای آن در طول تاریخ می‌پردازد. بر همین اساس واژه‌شناسی را از دو دیدگاه بررسی می‌کنند: ۱) واژه‌شناسی هم‌زمانی^۲ (توصیفی)، ۲) واژه‌شناسی در زمانی^۳ (تاریخی).

کلمات آن‌گونه که مشخص است هم در واژه‌سازی و هم در علم صرف بررسی می‌شوند. در علوم ذکر شده به کلمه از جنبه‌های دیگر و کاملاً با هدفی دیگر نگاه می‌شود. اگر در علم صرف و واژه‌سازی، کلمات ابزار بررسی ساختار دستوری و قوانین واژه‌سازی هستند، در واژه‌شناسی برای شناخت و فهم خود کلمات به همان گونه‌ای که وجود دارند، بررسی می‌شوند؛ برای مثال کلمهٔ жадный، به معنای «خسیس، حریص»، در علم صرف از آن رو مهم است که این کلمه به کدام‌یک از اقسام سخن مربوط است، اگر صفت است به چه طبقه‌ای از صفات تعلق دارد. این

1. лексикология
2. синхроническая / описательная лексикология
3. диахроническая / историческая лексикология

واژه جزو صفات کیفی است، دارای مقولۀ دستوری حالت فاعلی است، جنس دستوری آن مذکر است، در واژه‌سازی این کلمه از این رو مهم خواهد بود که با پسوند -н ساخته شده است و می‌توان از این صفت به روش «وند‌گذاری»، فعل жадничать به معنای «خسیس بودن، خست به خرج دادن» را ساخت.

از نظر واژگان‌شناسی کلمۀ жадный بدین علت مهم است که کلمات مترادفی همچون скупой، به معنای «خسیس، طماع»؛ жадный к корыстолюбивый، به معنای «طمعکار، پول‌پرست»؛ жади́на، به معنای «آدمِ کِیس»؛ жадюга، به معنای «آدمِ ناخن‌خشک، (کسی که) نم‌پس نمی‌دهد/آب از دستش نمی‌چکد»؛ و عبارت любящий деньги، به معنای «پول‌پرست» را داراست. жадный از نظر سبک‌شناسی به سبک خنثی متعلق است. жади́на به سبک محاوره‌ای و жадюга به سبک عامیانه‌تر خشن متعلق است. از نظر ریشه‌شناسی و پیدایش، کلمه‌ای ذاتاً روسی است و جزو کلمات پرمصرف است.

با وجود مسائل مطرح‌شده، کلمات در واژه‌شناسی از نظرات زیر بررسی می‌شوند: (۱) معنای آنها، (۲) موقعیت آنها در نظام همگانی واژگان، (۳) پیدایش آنها، (۴) بسامد و کاربرد آنها، (۵) حوزه‌های مصرف آنها در فرایند ارتباط، (۶) سبک آنها.